

REPERE DEFINITORII PRIVIND FENOMENELE DE APĂRARE NAȚIONALĂ, APĂRARE COMUNĂ ȘI APĂRARE COLECTIVĂ

Silvia DULSCHI,
doctor în științe istorice,
Academia de Administrare Publică
de pe lângă Președintele Republicii Moldova

SUMMARY

The purpose of this study is not only to achieve an overview of the concepts of national defense, common defense and existing collective defense, without which we can not understand the phenomenon examined, but mainly to propose a new approach to study the safety, in which to take account, on the one hand, the complexity of this concept related to human nature, and, on the other hand, developments in national and international security environment.

La început de secol, lumea a pășit într-o nouă fază de evoluție, marcată de coexistența și confruntarea unor tendințe pozitive, care generează riscuri și amenințări. Una dintre cele mai dificile și complexe întrebări, pe care și-o pune omenirea la ora actuală, constă în ce măsură este posibilă realizarea securității și apărării în actualul context global. Construcția unei arhitecturi globale de securitate ocupă un loc tot mai important în cadrul preocupărilor comunității internaționale. Înțelegerea profundă a problematicii securității internaționale presupune abordarea unui șir de aspecte. În cele ce urmează ne propunem să abordăm unele dintre ele, cum ar fi: apărarea națională, apărarea comună, apărarea colectivă, corelația dintre ele și contribuția lor în procesul optimizării

mediului de securitate european, euroatlantic și global.

Constituind o funcție-cheie a starului, apărarea prezumează o abordare complexă din perspectiva securității naționale. Mai mult ca atât, însuși conceptul de securitate se suprapune și corelează cu ideea de apărare. Am putea considera apărarea ca o componentă generală a existenței, prin care se realizează protejarea cu cele mai diverse mijloace.

În aspect conceptual, termenul *apărare* a parcurs o evoluție constantă în timp, acoperind în prezent diverse domenii ale existenței sociale. Conform Dicționarului explicativ al limbii române, „a apăra” înseamnă a interveni în ajutorul cuiva sau pentru a-l susține împotriva unei acțiuni ostile; a păzi un teritoriu, un oraș etc.; a menține o poziție prin luptă; a se împotrivi

unui atac, unei acțiuni ostile; a se pune la adăpost de o primejdie; a susține pe cineva sau a pleda cauza cuiva în fața justiției.¹

În *sens militar*, termenul „apărare” definește una din formele principale de luptă, care urmărește oprirea ofensivei inamicului cu toate măsurile luate în acest scop. Conform Glosarului de termeni și expresii privind angajarea operațională a forțelor, în *sens larg*, termenul „apărare” desemnează „*ansamblul măsurilor și dispozițiilor de orice natură, care are drept obiect asigurarea, în orice moment, în orice împrejurare și împotriva oricărei forme de agresiune, a securității și integrității teritoriului, precum și viața populației. Opusul acestui termen, „agresiunea”, se referă la „folosirea forței armate de către un stat împotriva altui stat, împotriva suveranității, integrității teritoriale sau independenței politice ale acestuia sau orice alt mod incompatibil cu Carta Națiunilor Unite (art. I).*”²

Apărarea presupune existența în exclusivitate a riscurilor sau amenințărilor la adresa a ceva sau a cuiva, riscuri care se modifică permanent, sub acțiunea factorilor de natură socială, economică, militară, culturală etc. Specialiștii în domeniu susțin că apărarea este un fenomen cu o evoluție dinamică, reieșind din necesitatea acesteia de a se conforma realității existente, care, la rîndul său, se află într-o permanentă schimbare. Transformările de ordin extern, dar și intern, generatoare de eventuale pericole de securitate, vor intensifica dorința statelor de a-și crea și dezvolta sisteme proprii de apărare și securitate adecvate și viabile. Fenomenul globalizării, de rînd cu aspectele sale pozitive, vine și cu provocări considerabile pentru securitatea națională

și internațională. Riscurile cele mai evidente fiind de natură: *demografică* (creșterea demografică în țările în dezvoltare, migrația din țările în dezvoltare către țările europene dezvoltate, îmbătrînirea populației în majoritatea statelor europene); *tendențele de evoluție economică* - pozitivă în statele industrializate și - negativă în țările în curs de dezvoltare; *revoluția tehnologică* (îndeosebi, tehnologia informației) care va spori decalajul dintre țările industrializate și cele în curs de dezvoltare.

Intensificarea investigațiilor în domeniile de vîrf, precum ar fi nanotehnologiile, ingineria genetică, inteligența artificială, robotica, va oferi posibilități pentru unii actori nonstatali să acumuleze un potențial de putere și de distrugere împotriva altor state. Domeniile *energeticii și ecologiei au un potențial foarte înalt din perspectiva unor provocări serioase la adresa securității naționale, regionale și globale. Probabilitatea unui conflict militar de mare amploare este redusă, în timp ce conflictele regionale și cele interne pot fi mai frecvente, iar efectul lor – direct sau indirect – tinde să devină tot mai greu de controlat.*³ Mediul internațional de securitate se află într-o schimbare rapidă. Realitatea demonstrează că nici o țară din lume, nici chiar SUA, nu-și mai poate asigura securitatea prin forțe proprii și aceasta din, cel puțin, două motive:

- mondializarea informației, dezvoltarea și proliferarea fără precedent a sistemelor de arme și mijloace de distrugere;

- existența amenințărilor asimetrice, care își mută centrul de greutate în sfera informațională și cea genetică, afectînd mecanismul firesc al vieții umane. Nu este exclus ca viitorul să configureze un sistem

de reacție bazat pe alte modalități de a duce războiul, terorismul fiind un prim semnal în acest sens. Fenomene precum terorismul internațional, proliferarea armelor de distrugere în masă, rețelele de crimă organizată etc. necesită flexibilitate legislativă pentru a permite instituțiilor de securitate națională și internațională exercitarea misiunilor și atribuțiilor acestora, fără violarea drepturilor civile. În acest context, deosebit de complex, statele în apărarea lor împotriva multiplelor riscuri și amenințări cu caracter transnațional, trebuie să utilizeze pe lângă formele tradiționale de luptă și noi forme de cooperare și colaborare cu alte state.

O premisă a securității o constituie stabilitatea politică și militară, acestea fiind complementare. În realizarea securității și a prevenirii războaielor, se impun două soluții diametral opuse: una - bazată pe confruntare, alta - axată pe cooperare.⁴ În cadrul abordării bazate pe confruntare, în calitate de mijloc principal este utilizată autoapărarea, individuală sau colectivă, îndreptată împotriva unui agresor care provine din afara sferei de interese. În cazul celei de-a doua variante, pe primele poziții se situează securitatea colectivă, care nu mai este îndreptată împotriva unui adversar identificat, ci împotriva oricărui agresor potențial din sistem. Apărarea și securitatea națională, pe de-o parte, și securitatea și apărarea colectivă, bazată pe cooperare, pe de alta parte, nu pot fi puse pe picior de egalitate, ele trebuie considerate ca instrumente fundamentale diferite, însă complementare, ale politicii internaționale de securitate. Delimitarea unor particularități pentru noțiunile de *apărare națională* și *apărare colectivă*, cu toate că acestea se află în corelație, necesită identificarea unor criterii vizibile și univoce.

Pentru a identifica calitatea de apărare națională, urmează să vedem dacă un stat independent și suveran face parte sau nu dintr-o organizație politico-militară ce are ca menire apărarea colectivă. În funcție de acest statut, este determinată conceperea și organizarea apărării naționale a statului: într-un mod anume își concepe și organizează apărarea națională un stat care nu este membru al unei alianțe politico-militare și cu totul altfel, o țară care face parte dintr-un sistem de apărare colectivă.⁵ *Apărarea națională* reprezintă unul din domeniile esențiale ale securității unui stat și un atribut inalienabil al acestuia. De aceea, ea prezintă un interes major pentru factorii de decizie politico-militari ai statului respectiv. De aici, preocuparea constantă a instituțiilor abilitate ale statului de a elabora o politică de apărare coerentă, adecvată situației concrete a mediului de securitate național și internațional, flexibilă în raport cu exigențele alianței politico-militare din care țara face parte. *Apărarea națională* cuprinde ansamblul de măsuri și activități adoptate și desfășurate de stat în scopul apărării și garantării suveranității naționale, a independenței și unității statale, integrității teritoriale și democrației constituționale. Ea presupune adoptarea de către instituțiile specializate ale statului a unei game sporite de măsuri și activități din domeniile economic, politic, militar, juridic, diplomatic, cultural, demografic etc., atât în timp de pace, cât și în timp de război, pentru promovarea și susținerea intereselor naționale. Este un atribut inalienabil al statului și se poate realiza prin autoapărare individuală sau colectivă.⁶ Autoapărarea individuală este specifică statelor nealiniate și neintegrate în alianțe sau coaliții. *Strategia de securitate națională* este documentul de bază care fundamentează

planificarea apărării la nivel național. Planificarea apărării naționale este activitatea prin care se stabilește volumul, structura și modul de alocare a resurselor naturale, umane, materiale și financiare necesare materializării obiectivelor fundamentale ale securității naționale și apărării armate a țării. Alte documente pe baza cărora se realizează planificarea apărării naționale sînt: *Concepția de securitate națională, Programul de guvernare, Carta albă a securității și apărării naționale a guvernului, Legea cu privire la apărarea națională etc.*, precum și strategiile, directivele, planurile elaborate de ministerele și instituțiile cu atribuții în domeniul apărării, ordinii publice și siguranței naționale. Avînd în vedere evoluțiile din mediul strategic internațional, asigurarea securității depășește sfera de responsabilitate a unei singure țări și nu mai poate fi asigurată numai prin mijloace clasice de tip militar.

Noul context internațional și diversificarea riscurilor și amenințărilor asimetrice la adresa securității au determinat trecerea de la apărarea strict teritorială la cea colectivă, precum și extinderea tipurilor de misiuni și operațiuni militare. Asigurarea securității și apărării naționale presupune valorificarea oportunităților pe care mediul strategic le prezintă. Pe baza prevederilor strategiei de securitate națională se stabilesc obiectivele strategice ale apărării naționale, care răspund necesităților de promovare a intereselor naționale, reducerii riscurilor și diminuării vulnerabilităților interne. În același timp, statul respectiv are în vedere și potențialul său economic, militar, demografic, cînd își stabilește dimensiunile și coordonatele apărării naționale. De regulă, un stat poate să aleagă una dintre

următoarele variante pentru a-și asigura apărarea națională: *singur sau împreună cu alte state*. Totuși, astăzi, puține state optează voluntar pentru prima modalitate de apărare. În cazul în care s-a ales această cale, statul respectiv adoptă fie un statut de neutralitate, fie o doctrină a luptei întregului popor.⁷ Istoria a demonstrat însă că ambele variante sînt vulnerabile și că nu sînt atît de eficace pe cît speră cei care le-au adoptat.

Varianta „*apărare colectivă*”, „*apărare comună*” constituie o altă opțiune a statelor pentru prezentarea intereselor naționale. Dacă nu toate statele pot ajunge la realizarea unei asemenea aspirații, din diferite motive, atunci ele acceptă formula parteneriatului (ca element preparator unei eventuale integrări într-o organizație politico-militară) sau a unor tratate bilaterale, ca soluție de moment.

Apărarea comună și apărarea colectivă sînt două concepte care apar tot mai frecvent în dezbaterile privind prevenirea riscurilor și amenințărilor la adresa securității individuale și a comunităților. Utilizarea lor, în vorbirea curentă, dar și în studii de specialitate, ne dovedește înțelesuri uneori apropiate, alteori ușor diferite. În literatura de specialitate, deși nu se face o delimitare tranșantă între *apărarea comună și apărarea colectivă*, analiza conținutului diferitelor texte referitoare la această temă ne demonstrează unele diferențe. Unii autori susțin că *apărarea comună* înseamnă constituirea unor structuri adecvate (civile și militare) de către mai multe state sau de o uniune de state, încadrarea lor cu personal calificat pentru tipul de sarcini ce li se poate încredința, cu instrumentele necesare scopului propus (de la computere

la armament) și cu actele normative care să reglementeze activitatea specifică. *Apărării comune* îi sînt specifice următoarele elemente:

- structura militară constituită în acest scop se află sub comanda organelor uniunii și nu a fiecărui stat membru;

- structura destinată apărării comune este permanentă, ea fiind gata oricînd să-și exercite rolul pentru care a fost creată;

- conducerea acestei structuri revine, în totalitate, organizației interstatale care a constituit-o;

- implică constituirea instrumentelor destinate pentru protecția intereselor fundamentale, apărării teritoriului, independenței și suveranității statelor membre;

- treptat, se substituie apărării naționale. Cel mai elocvent exemplu îl constituie dorința Uniunii Europene de a-și constitui o structură militară proprie și pe care să o poată întrebuința atunci cînd este necesar, atît în apărarea teritoriului său, a independenței și intereselor sale fundamentale, cît și în gestionarea crizelor din zonele sale de interes strategic și soluționării conflictelor de pe continent și din alte regiuni ale lumii.⁸

Prin scopuri, obiective, conținut, modalități de soluționare a problemelor rezultate din provocările mediului de securitate intern și internațional, *apărarea comună* se substituie apărării naționale, al cărui rol, pe parcurs, îl preia integral. Acest lucru este posibil datorită voinței și acordului statelor ce doresc să organizeze în comun sistemul de securitate și apărare a intereselor naționale. Astfel, se urmărește o tendință, în relațiile dintre statele care-și creează structuri destinate *apărării comune*, să capete tot mai mult caracteristici proprii unei națiuni și să se

comporte adecvat, atît pe plan intern, cît și ca actor internațional. Unii specialiști în domeniu susțin că *apărarea comună*, cel puțin la etapa actuală, nu pune în discuție oportunitatea existenței armatelor naționale, ca instituții fundamentale ale statului, în țările care alcătuiesc uniunea statală respectivă și nici apartenența lor la o alianță politico-militară credibilă. În calitate de exemplu, sînt aduse relațiile Alianței Nord-Atlantice cu Uniunea Europeană care, în domeniul securității și apărării colective, se completează reciproc. Uniunea Europeană capabilă să acționeze pe scena internațională, inclusiv prin mijloace militare, nu se prezintă în calitate de concurent al Alianței Nord-Atlantice, ci, dimpotrivă, consolidează credibilitatea și eficacitatea contribuției europenilor la această organizație.⁹

Apărarea colectivă constituie un angajament al tuturor statelor de a se apăra reciproc în cazul unei agresiuni din exterior. Uniunea statală care formează subiectul *apărării colective* are ca scop principal apărarea tuturor membrilor săi de orice acțiune externă. În calitate de exemple ale unor asemenea organizații sînt: Alianța Nord-Atlantică, Organizația Tratatului din Sud-Estul Asiei (SEATO), precum și Tratatul de la Varșovia, care și-a încetat existența. La baza acestor organizații stă convenția care stipulează apărarea reciprocă în cazul în care un stat membru este amenințat sau este deja subiect al unui atac militar din partea altui stat sau grup de state din afara tratatului. De exemplu, Alianța Nord-Atlantică constituie fundamentul apărării colective a membrilor săi, demonstrînd, totodată, și o capacitate de adaptare, din perspectiva realizării unei misiuni utile în menținerea păcii și gestionarea crizelor.¹⁰ Capacitatea

respectivă și-a găsit locul în noul concept strategic al NATO identificată "articolul 5" (apărare colectivă), adoptat la întâlnirea la nivel înalt de la Washington (mai 1999). Acesta, menținând locul central al misiunilor numite, integrează și misiuni „în afara articolului 5” de tipul "menținerea sau restabilirea păcii". Este important de menționat, că divergențele și conflictele survenite în relațiile dintre statele membre ale alianței politico-militare exclud sprijinul militar acordat unei sau altei părți ale conflictului, fiind soluționate prin instrumentarea mijloacelor nonmilitare.¹¹

Realizarea *apărării colective* este determinată și de respectarea unor principii fundamentale, precum: *reciprocitatea obligațiilor* statelor membre în ceea ce privește susținerea militară în caz de atac de către un alt stat sau uniune de state; *schimb de informații* despre o eventuală agresiune militară asupra unuia din statele membre ale organizației politico-militare; *contribuția* fiecărui stat membru cu resurse umane, materiale și financiare, pentru susținerea unei misiuni exercitate de organizație, în vederea promovării intereselor participanților; *constituirea* de forțe militare naționale care intră în subordinea unei conduceri militare a organizației doar pe timpul exercitării misiunii respective; în restul timpului, structura militară se întoarce la „bază”, adică, în țara de origine; *negocierea* nivelului, mărimii și naturii efortului de apărare, care după adoptarea deciziei în acest domeniu, este transpusă în practică, prin metode proprii, de către fiecare țară; *obligativitatea* tuturor statelor membre de a participa la apărarea colectivă în raport cu puterea economică și militară, cu populația și suprafața țării respective; *consensul* în adoptarea hotărârilor.¹² Fiind

adoptate, aceste principii capătă un caracter obligatoriu pentru toți membrii organizației. Deși, deja, utilizarea acestei tehnici în luarea deciziilor presupune asumarea voluntară și conștientă de către fiecare stat membru a responsabilității care derivă din statutul și rolul său în cadrul organizației politico-militare. Rezumând esența fenomenului de *apărare colectivă*, am putea opera cu formula ce stă la baza solidarității de grup, principiul „unul pentru toți și toți pentru unul”. Acest principiu, raportat la apărarea colectivă, prezumează că se acordă sprijin militar și de altă natură oricărui membru al alianței necondiționat, indiferent de rolul și contribuția sa la activitatea organizației politico-militare. Totodată, *apărarea colectivă* exprimă atitudinea responsabilă a statelor respective față de protejarea și promovarea intereselor lor naționale. Din perspectiva elucidării fenomenului de *apărare colectivă* ca o activitate umană mai identificăm unele trăsături proprii acestei activități:

- caracter conștient, voluntar și cu o dinamică specifică, proiectată și realizată cu sprijinul cetățenilor, atât în calitatea lor de contribuabili, cât și de participanți direcți în structurile civile și militare cu competențe în domeniu;
- capacitatea de a evolua în timp, de a se perfecționa, de a se adapta la modificările mediului de securitate;
- capacitatea de constituire a unor structuri militare adecvate provocării căreia trebuie să i se răspundă la un moment dat, și a unor mecanisme de decizie eficiente;
- capacitatea de a conștientiza, de către cei interesați, rolul de garant al integrității lor teritoriale, a independenței etc., pe care și-l asumă organizația ce are o asemenea misiune.

Starea actuală și tendințele de evoluție ale mediului de securitate regională și internațională impun tot mai mult statelor lumii să se orienteze către organizarea unei apărări colective în fața riscurilor și amenințărilor tot mai diverse, ca natură, conținut, frecvență și intensitate, îndeosebi din partea unor actori nonstatali.

Aceste caracteristici ale apărării colective produc o serie de efecte (economice, politice, sociale, militare, culturale) pentru statele care sînt parte ale acestui sistem de promovare și apărare a intereselor naționale. Analizînd aceste caracteristici, autori, precum C. Moștoflei, P. Duțu, estimează impactul benefic al apărării colective. Astfel, *în plan economic*, susțin ei, apărarea colectivă poate contribui la ridicarea ratingului unui stat, la sporirea încrederii investitorilor strategici străini în stabilitatea mediului de afaceri din țara respectivă, la îmbunătățirea schimburilor de bunuri și servicii cu parteneri externi. Aceasta este posibil întrucît participarea statului la un sistem de apărare colectivă este percepută, atît în țară, cît și în afara sa, ca o garanție a seriozității și existenței unor rezultate economice pozitive, a stabilității politice și sociale, a climatului psihosocial destins în comunitățile umane, a bunelor relații de vecinătate.

În aspect politic, apărarea colectivă exercită o influență pozitivă semnificativă în respectarea principiilor statului de drept și ale economiei de piață, a drepturilor omului, a libertăților democratice. Un stat care nu dovedește, în mod constant, prin tot ceea ce întreprinde, în interior și în afara sa, că este promotor al valorilor democratice, al libertăților umane, în general, nu poate spera ca cererea sa de aderare la un sistem de apărare colectivă să fie acceptată.

Din punct de vedere *soci*al, calitatea de participant la un sistem de apărare colectivă se răsfrînge asupra îmbunătățirii coeziunii și solidarității umane, atît la nivelul comunităților locale, cît și al grupurilor profesionale, politice, de muncă, al optimizării consensului național, al sporirii solidarității naționale.

Din perspectiva *militară*, participarea unui stat la un sistem de apărare colectivă generează o serie de avantaje, se rezolvă eficient problemele referitoare la apărarea națională: se obțin rezultate majore pe toate planurile - de la formarea și instruirea personalului - la dotarea cu mijloace de luptă moderne; armata națională se reorganizează, deslășurînd un proces multilateral, complex și continuu de reformă, făcînd-o compatibilă și interoperabilă cu armatele celorlalte state cuprinse în sistemul de apărare colectivă; apărarea și promovarea intereselor naționale se realizează în condiții mult mai bune decît în cazul organizării apărării naționale în mod individual, deoarece răspunderile privind apărarea revin unei organizații mai puternice din punct de vedere militar decît statul respectiv singur. De asemenea, armata națională își poate crea acele structuri specializate de care apărarea colectivă are nevoie, costurile pentru apărare menținîndu-se la un nivel acceptabil pentru contribuabili.

În plan cultural, participarea țării la sistemul de apărare colectivă oferă posibilitatea ca unii cetățeni civili și militari, care vor lucra în diferite structuri ale sistemului de apărare colectivă, să vină în contact direct cu alte culturi și civilizații. Astfel, este posibil să se producă un schimb de valori și cunoștințe între reprezentanții statelor membre care se întîlnesc pe timpul îndeplinirii misiunilor specifice apărării

colective. În plus, toți participanții vor folosi o limbă de circulație internațională pentru comunicare. Și acesta este un bun prilej de cunoaștere reciprocă și interinfluențare între culturi și psihologii naționale diferite.¹³

Desigur, este posibil ca apărarea colectivă, în afara efectelor menționate anterior, toate cu valoare pozitivă, să aibă și unele consecințe mai puțin favorabile pentru unele state membre. Aceiași autori susțin că „nu este exclus, ca percepția populației privind necesitatea eforturilor pentru apărare să fie una negativă, dacă se are în vedere lipsa amenințărilor, mai ales a celei de tip militar la adresa securității naționale. Conform opiniei lor, participarea la misiuni specifice apărării colective poate produce efecte negative și în ceea ce privește sentimentele și atitudinile de dragoste de țară; acțiunile militare din sistemul apărării colective se vor desfășura în structuri mixte, multinaționale și sub drapele străine, nu numai sub steagul național. Aceasta poate face ca unii dintre militari să trăiască sentimente contradictorii privind motivația participării la asemenea acțiuni. La fel, pot să apară unele tensiuni între militarii diferitelor state, datorate unei cunoașteri reciproce limitate în ceea ce privește unele obiceiuri și tradiții naționale”.¹⁴ În plus, acceptarea statutului

de membru al unei organizații politico-militare cu astfel de competențe presupune renunțarea la unele atribute ale suveranității naționale și transferul lor către instituția transnațională, care și-a asumat responsabilitatea apărării colective. De altfel, astăzi, cînd fenomenul globalizării se extinde asupra tuturor domeniilor de activitate umană, această renunțare nu mai pare ceva de neacceptat, așa cum era percepută cu cîteva decenii în urmă.

Totodată, apărarea colectivă semnifică conștientizarea de către cei interesați a rolului de garant al integrității lor teritoriale, a independenței etc., pe care și-l asumă organizația ce are o asemenea misiune. O țară membru al unei alianțe politico-militare puternice acționează cu curaj în apărarea și promovarea intereselor naționale atît pe plan intern, cît și pe plan extern, știind că la nevoie nu este singură, ci sprijinită efectiv de partenerii săi. Un avantaj al acestui parteneriat este și faptul că țara dată nu va fi luată niciodată prin surprindere de un atac armat din partea unui stat din afara alianței și va fi permanent pregătită, va dispune de forțe și mijloace ca să dea riposta cuvenită oricărui agresor pînă cînd trupele aliate ajung în țara agresată.

BIBLIOGRAFIE

1. *Dicționarul explicativ al limbii române (DEX)*, București, Ed. Univ. Enciclopedic, 1999. - P.44.
2. *Glosar de termeni și expresii privind angajarea operațională a forțelor*. București, Ed. AISM, 2002. - P.21.
3. G.Anghel. *Evoluții în politica de securitate și apărare la început de secol*. Centrul de Studii Strategice de Apărare și Securitate, Ed. Universității Naționale de Apărare „Carol I”, București, 2009. - P.13.
4. Gh. Văduvă. *Optimizarea participării armatei României la acțiunile de apărare colectivă*. Centrul de Studii Strategice de Apărare și Securitate, Ed. Universității Naționale de Apărare „Carol I”, București, 2006. - P.13.
5. L.L.Dumitru. *Apărarea colectivă – caracteristică definitorie a Alianței Nord-*

Atlantice. Strategii XXI, București, 17-18 aprilie 2008, secțiunea 1: Securitate și Apărare. Ed. Universității Naționale de Apărare „Carol I”, București, 2008. - P.789.

6. C. Moștofle, P.Duțu. *Apărare colectivă și apărare națională*, Studii de securitate și apărare, v.2, Ed. Universității Naționale de Apărare, București, 2005. - P.101.

7. *Ibidem*. - P.104.

8. *Apărarea colectivă și apărarea națională în contextul integrării României în NATO și aderării la Uniunea Europeană*. Ed. Universității Naționale de Apărare „Carol I”, București, 2005. - P.14.

9. C. Moștofle, P.Duțu. *Apărare colectivă și apărare națională*, Studii de securitate și apărare, v.2, Ed. Universității Naționale de Apărare, București, 2005. - P. 91, 92.

10. *Analiza securității internaționale*, <http://www.studiiidesecuritate.ro>.

11. N. Dolghin. *Articolul 5 al Tratatului de la Washington - sursă pentru apărarea colectivă și apărarea națională*, în Revista de științe militare nr.2 (5), 2003.

12. *Apărarea colectivă și apărarea națională*. Centrul de Studii Strategice de Apărare și Securitate, Universitatea Națională de Apărare, București, 2004. - P. 19.

13. L.L. Dumitru. *Analiza corelației apărare comună - apărare colectivă - apărare națională pentru România*. Strategii XXI, București, 17-18 aprilie 2008, secțiunea 1: Securitate și Apărare. Ed. Universității Naționale de Apărare „Carol I”, București, 2008. - P. 646.

14. C. Moștofle, P.Duțu. *Apărare colectivă și apărare națională*, Studii de securitate și apărare, v.2, Ed. Universității Naționale de Apărare, București, 2005. - P. 101.

15. *Legea pentru aprobarea Concepției securității naționale a Republicii Moldova nr.112- XVI din 22.05.2008*, Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr.97-98/357 din 03.06.2008.

16. *Hotărîrea Parlamentului Republicii Moldova privind Doctrina militară a Republicii Moldova nr.482-XIII din 06.06.95*// Monitorul Oficial al Republicii Moldova, nr.38-39/429 din 14.07.95.

17. *Legea nr. 415/2002 privind organizarea și funcționarea Consiliului Suprem de Apărare a Țării*.

18. *Programul de activitate a Guvernului Republicii Moldova „Integrarea Europeană: Libertate, Democrație, Bunăstare” 2009-2013*, Chișinău, 2009. - P.26,27.

19. *Legea Republicii Moldova cu privire la apărarea națională nr.345-XV din 25.07.2003*, Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr.200-203/775 din 9.09.2003.

Prezentat: 11 februarie 2010.

Recenzent: Gheorghe MEREUȚĂ, doctor în științe militare, conferențiar universitar.

E-mail: dulschi@mail.ru